

גלות/ בלפור חקק

עיון בשיר

צילה אשחר

סבי היו לו בגדי פהנה שקופים
ורקמה לו אמו בדש הפתונת
התכלה פסי זהב יפים
וחקקה לו את שמו בעונג
באותיות של פסף, אור מזקק.
סבא שלי. מורד בן רפאל חקק.

ועלה סבי כאברהם מאור
מאותה ארץ על פי אותו דבור.
עלה עלה אל אותה אדמת מולדת
ולא היתה
לו עוד הפתונת הנחמדת.

ואבדה לו שררתו
ואבל נגה פניו
ונשחת הפסף
ונשחט הזהב.
ובשוקים רכל סבי מכר את אוצרותיו
בגדים בלים, מרפולת אכזב
לשונו כבדה, נביא נעזב.

סבא שלי מלך עצוב.
נולד בבגדי משי ורקמה, בגדי חמודות.
וכאשר גלה אל ארץ
נשחתו בגדיו, נשחת הודו.
רק במותו הלבישוהו תכריך פעטרת
טלית שקבל מאביו טלית ירשה
חקוקה תכלת אותיות של קדשה.

ולאורך הטלית דמיתי לראות
פסי זהב יפים. אור מזקק.
סבא שלי. מורד בן רפאל חקק.

[מתוך "ואז בקץ היוחסין", 1987]

משהו על המשורר

בלפור חקק נולד בעירק בתש"ח [1948] ועלה לארץ ב-1950. ב-1965 נבחר לחתן התנ"ך העולמי לנוער [עם אחיו התאום הרצל]. היה כתב נוער של "מעריב לנוער". הקים ב-1988 את "קבוצת סופרים הציוניים" שיוזמת ימי התנדבות של סופרים בערי פיתוח ובכפרי ילדים. עוסק בחינוך: תחילה כמורה בבתי ספר וכיום ככותב תכניות לימודים במשרד החינוך. מאז 2005 משמש כיו"ר אגודת הסופרים העבריים. נשוי ואב לשלושה בנים.

...ומשהו על הרקע לשיר

העליות לארץ ישראל נמשכו כל הדורות, וכאשר בשלו התנאים ההיסטוריים והחברתיים קמה המדינה בתש"ח. ימים ספורים לפני הקמתה נולדנו אנו. הקמת המדינה נתפסה כהתגשמות חלום דורות... גם לידתנו פורשה על ידי הורינו כמימוש של חלום ציוני, ואין פלא שהעניקו לנו שמות כה טעונים בהיסטוריה הציונית... אך מתברר שהעולים לארץ נתפסו כזרים, כאבק אדם. האבות המייסדים ראו את עצמם מחוקקי תרבות, והם קיוו להיווצרות דגם אחר של יהודי בארץ ישראל – ה"יהודי החדש". תרבותם של העולים נתפסה כתרבות נחותה, והתהליך של השינוי תואר אז כ"כור היתוך". העולה נתבקש להיכנס למגרסה ולצאת מצידה השני כשרוליק עם כובע טמבל... העולים חשו נכזבים... הארץ היתה שונה ממה שציפו, והתרבות המודרנית איימה על עולמם המסורתי... הוחרפה תחושת הזרות של העולים מן המזרח. המעבר התרבותי פגע גם במעמדו של אב המשפחה, שבעבר זכה למעמד רם, לציות ולכבוד... שירים רבים מציגים את המשבר של דור האבות לאחר העלייה ארצה. השיר "גלות" מבטא את חווית הניכור ותחושת חוסר השייכות של האבות.

מתוך מאמרם המשותף של המשוררים התאומים הרצל ובלפור חקק, "אבות ובנים לנוכח משבר העלייה לארץ", שדה חמ"ד, תשנ"ט

...ולשיר עצמו

בשיר מתוארת התמודדותו של דור העולים המבוגר עם משבר העלייה. הסב מוֹרְד, סבו של המשורר, הוא דמות קונקרטיית המסמלת את המציאות הקשה אליה נקלע דור שלם בהגיעו לארץ ישראל. עם זאת, השיר משקף את המציאות כפי שנקלטה בעינו הסובייקטיבית של המשורר, בן הדור הצעיר שהוא נכדו של הסב מורד, ואינה משקפת בהכרח את דרך התבוננתו של הסב. השיר מתאר את הסב, החל מלידתו וכלה במותו, כאשר **מוטיב הלבוש** - שלאורו נבחן את השיר - מבטא את השלבים השונים בחייו של הסב.

בית 1 – לידה וילדות בבבל [עירק]

סְבִי הָיוּ לוֹ בְּגָדֵי כְהֵנָה שְׁקוּפִים
וְרִקְמָה לוֹ אִמּוֹ בְּדֶשׁ הַכְּתוּנֹת
הַתְּכֵלֶה פְּסִי זָהָב יָפִים
וְחֻקְקָה לוֹ אֶת שְׁמוֹ בְּעוֹנֵג
בְּאוֹתִיּוֹת שֶׁל כֶּסֶף, אֹרֶךְ מְזַקֵּק.
סָבָא שְׁלִי. מוֹרֵד בֶּן רְפָאֵל חֻקֵּק.

החיים בעירק מתוארים כגדושי אהבה משפחתית. אהבה זו מגולמת ב**לבוש** המיוחד שמעניקה האם לבנה עם הולדתו. אגב, המשורר מעיד כי המנהג להעניק לרך הנולד בגד שנתפר במיוחד בעבורו על ידי אימו היה נפוץ בקרב הקהילה היהודית הבבלית [מצ"ב תמונת הבגדים שנתפרו עבור תאומי חקק]. תמונת האם הרוקמת בעונג את שמו של בנה על דש הבגד בשילובי כסף וזהב מזכירה את חנה המלבישה במעיל קטון את בנה האהוב שמואל המשרת במשכן שילה: **"וַיַּמְעִיל קָטָן תַּעֲשֶׂה לוֹ אִמּוֹ"** [שמי"א ב 19]. **הַכְּתוּנֹת וְ"פְּסִי זָהָב יָפִים"** משגרים רמיזה לכתונת הפסים שהלביש יעקב את יוסף, כתונת שביטאה את הרגשות המיוחדים שלו כלפי בנה של רחל: **"וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו כִּי בֶן זִקְנִים הוּא לוֹ וַעֲשֶׂה לוֹ כְּתוּנֹת פְּסִים"** [בראשית ל"ז 3]. לבוש הסב הוא **"בְּגָדֵי כְהֵנָה שְׁקוּפִים"**, כאשר הכהונה מבטאת את מעמדו הרם של הסב בעיני נכדו ואת ממד הקדושה שהוא חלק מחייו, ואילו השקיפות היא ביטוי לטוהר ולאור שהוא מביא עמו.

בית 2 - העלייה לישראל

וְעָלָה סְבִי כְּאַבְרָהָם מֵאוֹר
מֵאוֹתָהּ אֶרֶץ עַל פִּי אוֹתוֹ דְּבוּר.
עָלָה עָלָה אֶל אוֹתָהּ אֲדָמַת מוֹלָדָת
וְלֹא הִיָּתָה
לוֹ עוֹד הַכְּתוּנֹת הַנְּחֻמָּדָת.
וְאַבְדָּה לוֹ שְׂרָרְתּוֹ
וְאַבַּל נֶגְהָ פְּנָיו
וְנִשְׁחַת הַכֶּסֶף
וְנִשְׁחַט הַזָּהָב.
וּבִשְׂוֻקִים רָכַל סְבִי מִכַּר אֶת אוֹצְרוֹתָיו
בְּגָדִים בָּלִים, מִרְכּוֹלֹת אֲכָזָב
לְשׁוֹנוֹ כְּבִדָּה, נִבְיָא נַעֲזָב.

המסע שעושה הסב מן הצפון אל ארץ ישראל מושווה למסעו של אברהם אבינו שיוצא מאותו אזור. כאברהם יוצא הסב לדרכו על פי דיבורו של ה' המצווה **"לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ צָרְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבְּיַת אָבִיךָ"**, וכמוהו הוא מגיע בסוף מסעו לארץ ישראל. בכך תם הדמיון ביניהם. בניגוד לאברהם, ההולך וכובש מעמד וחזקה בארץ, הסב הולך ומאבד כל סממן של בן נבחר לאלוקיו. גורל ה**לבוש**, המסמל את הבחירה ואת ההעדפה, מדגיש אובדן זה:

וְלֹא הִיָּתָה
לוֹ עוֹד הַכְּתוּנֹת הַנְּחֻמָּדָת...
וְנִשְׁחַת הַכֶּסֶף
וְנִשְׁחַט הַזָּהָב.

אבדה לו הכתונת ועימה אבד יופיה המיוחד העשוי מרקם כסף וזהב. המשורר מצרף לחוויית האובדן את הפועל הקשה "נִשְׁחַת", ואף מעצים אותו בפועל "נִשְׁחַט", המשווה לאירוע ממד אלים והרסני. אובדן הכתונת הוא אובדנם של כל חייו הקודמים. מאדם בעל שררה וכבוד, הוא הפך לרוכל עלוב הסובב בשווקים ומנסה למכור בגדים עלובים.

וּאֲבִדָה לֹו שְׁרָדְתּוֹ...
בְּשׁוּקִים רָכַל סְבִי מְכַר אֶת אוֹצְרוֹתָיו
בְּגָדִים בָּלִים, מְרֻכּוֹלֵת אֲכָזָב

גורלו הנורא של הבגד הוא גורלו המר של הסב. את מקומו של בגד המשקף אהבה והעדפה תופס בגד בלוי המבטא מלחמה נואשת להישרדות.

אובדן השררה מתבטא גם במעבר ממעמד של כהן, שהוא מעמד נכבד ומוגן, למעמדו של נביא שהוא מעמד רוחני יותר באופיו. אולם הסב הוא "נְבִיא נַעֲזָב", נביא ששומר על איכויותיו הפנימיות אך כוח הדיבור אבד לו וקולו אינו נשמע. מעמדו התרסק.

נקודת שבר זו מוצאת את ביטויה גם במבנה השיר ובחריזה שלו. מבחינת המבנה שורות אלה המתארות את ההתרסקות הופכות לקצרות יותר, ובראשונה שבהן מתקיימת פסיחה המדגישה בִּיְתֵר שְׁאֵת את גודל השבר [לֹא הִיָּתָה/לו עוֹד הַכְּתוֹנֵת הַנְּחֻמָּדָת]. החריזה נעלמת בשורה המתארת את השבר במעמדו של הסב [וּאֲבִדָה לֹו שְׁרָדְתּוֹ], ונראה כי זוהי דרכו של המשורר להצביע על נקודת השבר הקשה לו מכול.

האובדן משפיע עמוקות על הסב, והדבר ניכר בשינוי שחל בסבר פניו, באובדן האור מפניו, אור שהיה טמון בבגד שעשתה לו אימו:

וְחֻקָּה לֹו אֶת שְׁמוֹ בְּעוֹנָג
בְּאוֹתֵיּוֹת שֶׁל כֶּסֶף, אֹרֶךְ מְזַקֵּק.

...

וְאֵבֶל נִגְהַ פְּנָיו

בית 3 – מלידה עד מוות

סָבָא שְׁלִי מְלֵךְ עֲצוּב.
נוֹלַד בְּבִגְדֵי מְשִׁי וְרֻקְמָה, בְּגָדֵי חֲמוּדוֹת.
וְכֹאשֶׁר גָּלָה אֶל אֶרֶץ
נִשְׁחַתוּ בְּגָדָיו, נִשְׁחַת הוֹדוֹ.
רַק בְּמוֹתוֹ הִלְבִּישׁוּהוּ תְּכָרִיךְ פְּעֻטָּרֵת
טְלִית שְׁקֵבֶל מְאֵבִיו טְלִית יְרֻשָׁה
חֻקוּקָה תְּכַלֵּת אוֹתֵיּוֹת שֶׁל קֶדְשָׁה.

בית זה מסכם את הפער שעיימו אין המשורר מסוגל להשלים בין פרק חייו המפואר בעירק לבין עליבות חייו בפרק ההמשך בארץ. המילים מְלֵךְ עֲצוּב מכילות את המתח הפנימי שבין העבר להווה. בעיני המשורר סבו מוֹרְךָ לא איבד את איכויותיו המיוחדות והוא נותר מלך, אולם זהו מלך עצוב שאבד האור מפניו. יתר על כן, מעמדו של הסב אף צמח ועלה. מכוהן [סְבִי הָיָו לֹו בְּגָדֵי כְּהֻנָּה שְׁקוּפִים]

הוא הפך לנביא נעזב **לְשׁוֹנוֹ כְּבֹדָה, נְבִיא נְעִיזָב**, וכעת מורס מעמדו והוא נהיה למלך **סִבָּא שְׁלֵי מֶלֶךְ עֵצִיב**. כמובן, כגודל המעמד כן יהיה גודל הנפילה. בבית זה, המסכם את הדיסוננס בין פרקי חייו של הסב, מופיע שוב **מוטיב הלבוש**.

**נולד בבגדי משי ורקמה, בגדי חמודות.
וכאשר גלה אל ארץ
נשחתו בגדיו, נשחת הודו.**

הלבוש משקף את המהפך התפיסתי בנפשו של המשורר. אם עד עתה הטריטוריה של הגלות היתה בעירק, ארץ מולדתו של הסב, הנה מוסב כאן כינוי זה דווקא לארץ ישראל. מבחינת הסב – כך חש המשורר – המקום בו הוא זכה לכבוד והערכה הוא מקומו הטבעי, והוא ורק הוא יכול להיקרא 'ביתו'. ארץ ישראל מתמעטת בעיניו, וכך מתמעט כינויה. היא כבר אינה **אֶדְמַת מוֹלָדָת**, הכינוי 'ארץ ישראל' הצטמצם ל**אֶרֶץ** בלבד, הפועל **עָלָה** מתחלף בפועל **גָּלָה**, והיא הופכת למקום גלותו של הסב. **הלבוש** בשיר זה משמש בתפקיד נוסף. זהו פריט מורשת שמסמל את ההעברה מדור לדור. הוא מבטא את הרצף וההמשכיות של מסורת המשפחה. האם תופרת כתנת לבנה, הבן לובש את הכתונת, ובסוף הדרך ינחיל את הלבוש לדור הבא. והנה בהשחתת **בגדי החמודות** נפגמה רציפות שרשרת המסורת. במותו של הסב מורד יתחולל תיקון במעמדו.

**רק במותו הלבישוהו תכריך כְּעֶטְרָת
טלית שקבל מאביו טלית ירשה
חקוקה תכלת אותיות של קדשה.**

התיקון יהיה בהחזרת הסב למעמדו הקודם בעיני נכדו, ומעמד זה יתואר באמצעות חילוף ה**לבוש**. את מקומו של הבגד שנשחת יתפסו בגדי הדר וקדושה. איכותו המלכותית של הלבוש החדש מעוצבת באמצעות **אַרְמָז** ממגילת אסתר, שבו מתואר המהפך הגורלי של עם ישראל: "ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם". מבחינתו של מרדכי המהפך התגלם בהחלפת מלבושיו: **"עמרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוצ וארגמן והעיר שושן צהלה ושמחה. ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר"** [אסתר ח 15-16]. המלכות, התכריך, העטרת והתכלת מופיעים בבית זה, ובבית האחרון מופיעים הזהב והאור. המוות, אם כן, הוא חוויה מתקנת עבור הסב, וכמו יהודי מלכות פרס ומדי היו בשפל המדרגה וזכו להיגאל, כך גם הסב נגאל במותו משפלותו. מותו של הסב מגביה אותו אף מעבר למצבו הראשוני, ובנוסף למעמד המלוכה שבו זכה, הנה כעת נוסף אף ממד של קדושה. כעת הוא עטוף בטלית תכלת שאותיותיה הפכו מאותיות של כסף לאותיות של קדושה.

במוות נסגר גם המעגל המשפחתי. אם פתיחתו של השיר הציגה את האם כמעניקה וכמממשת את המסורת, עתה גם האב משלים את תמונת המשפחה ומוריש לו את פריט המסורת הדתית, את הטלית, שמבטאת את הרצף וההמשכיות מתחום הקדושה.

בית 4- התיקון

וְלֹאֲרוֹךְ הַטְּלִית דְּמִיתֵי לְרֵאוֹת
פְּסִי זְהָב יָפִים. אֹר מְזַקֵּק.
סָבָא שְׁלִי. מוֹרֵד בֶּן רַפָּאֵל חֲקֵק.

בית זה נכתב –שלא כמו קודמיו- ממבט עינו של המשורר-הנכד המתבונן אשר נוכח בשיר באופן גלוי , ותר אחר התיקון המלא לסבו ונוטל בו חלק. לנוכחותו המובלטת של הנכד יש תפקיד חשוב בתהליך המתרחש בשיר. הוא **מְדַמָּה לְרֵאוֹת** פסי זהב יפים לאורך הטלית, כאותם פסי זהב שהיו לסבו בכתונת הולדתו, והוא מדמה להשיב לסבו גם את האור המזוקק שהיה אז בלבושו. בכך מתעלה דמותו של הסב בעיני נכדו, והוא זוכה שוב להכרה. שוב, כבשעת לידתו, עוטפים אותו בבגד של אהבה וקדושה. סיום זה יש בו נטישה של קו המחאה ומעבר למידה של פיוס. שמו של השיר "גלות" מצביע על תוכנו המרכזי, שהוא חוויית הגלות של הסב בארצו. והנה הנכד, שלאורך כל השיר כואב את עלבונו של סבו שעלה לארץ בדרך שסלל לו אברהם אבינו וסופו שחוה גלות בארצו, פותח פתח לדרך של תיקון והשלמה. הוא מסיים את השיר בחקיקה-כביכול של שם הסב על פני המצבה, ובכך הוא משיב לסב את זהותו. בדרך זו הוא מנציח את סבו, מורד בן רפאל חקק, ושומר על אילן היוחסין הנכבד של משפחתו.

אם כן, השיר "גלות" מבטא חוויה קשה של עולה מעירק השב אל מולדתו על-פי צו המסורת, ומוצא בארצו – אבוי – את גלותו. השיר משקף את מצוקתו של הנכד הרואה בשברו של סבו, ובכאבו הוא משמיע מחאה על אשר הויה לסבו. בסיום השיר מתחלפת גוון קולו של המשורר, והשיר משנה את פניו ממחאה להשלמה ותיקון. הנכד משיב לסבו את כבודו, וממשיך בכך את הרצף וההמשכיות של אילן היוחסין המשפחתי.